

УДК 347.463

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.10>

Сірко Р.Б.

к.ю.н., доцент, директор

Чернівецький інститут

Міжнародного гуманітарного університету

ЩОДО НАДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ ВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

Постановка проблеми. З огляду на те що основною підставою виникнення відносин, які виникають із перевезення залізничним транспортом, є договір, тому для визначення особливостей відповідальності учасників вищезазначених відносин є необхідним дослідження поняття й умов договірної відповідальності, яка є одним із видів цивільно-правової відповідальності.

Порушення договірних зобов'язань традиційно ще з часів римського права є однією з підстав цивільно-правової відповідальності. Такі зобов'язання мали назву «договірних» і протиставлялися «деліктним» і «квазідоговірним» зобов'язанням. Вони виникали з договорів та інших правомірних актів і регулювали відносини в їх нормальному, непорушеному стані.

Якщо ж говорити безпосередньо про саме договірну відповідальність, то в національному праві України поняття відповідальності за порушення цивільно-правових договорів є близьким до поняття відповідальності за порушення цивільно-правових зобов'язань.

Більш широким поняттям стосовно відповідальності за порушення договорів є категорія цивільно-правової відповідальності, що охоплює відповідальність за порушення договорів і позадоговірну відповідальність за заподіяну майнову й немайнову шкоду.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці таких учених, як С.С. Алексєєв, А.Г. Биков, Г.С. Гуревич, О.В. Дзера,

А.С. Довгерт, В.А. Єгіазаров, О.О. Карлов, А.Д. Кейлін, Н.С. Ковалевська, В.В. Луць, О.Л. Маковський, Д.А. Медведєв, Я.І. Рапорт, А.М. Рубін, Г.П. Савічев, О.І. Сафончик, О.М. Садіков, Є.О. Харитонов, М.Є. Ходунов, Р.Ш. Цинцадзе, Х.І. Шварц, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич та інші.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є науковий аналіз загальних положень законодавства України з метою визначення особливостей відповідальності учасників відносин перевезення залізничним транспортом, теоретичних і практичних проблем, що виникають у сфері перевезень залізничним транспортом.

Виклад основного матеріалу. У науці цивільного права не сформульовано загальноновизнаного й придатного для практичного застосування визначення відповідальності за порушення цивільно-правових договорів. Проте наука впливає на розуміння відповідальності в практиці правозастосування. Це призводить до невиправданого змістом нормативно-правових актів поширення ст. 614 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, що формулює принцип вини, за межі сфери дії глави 51 ЦК України [5]. Законодавець не випадково назвав главу саме «Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язань». Виходячи із цієї назви, порушення зобов'язань поряд із відповідальністю може тягнути за собою правові наслідки, установлені договором або законом, якими, згідно зі ст. 611 ЦК

України, зокрема, є: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків і моральної шкоди [5].

Відповідальність за порушення договорів варто розуміти так, як це впливає з положень, включених у главу 51 ЦК України. У разі невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань його учасники несуть майнову відповідальність. За загальним правилом, вона настає за будь-яке порушення особою обов'язків, що виникли для неї з договору, а загальною умовою настання відповідальності є вина правопорушника, якщо інше не передбачено законодавством або договором. У такому разі до заходів цивільно-правової відповідальності беззастережно необхідно зарахувати відшкодування збитків (п. 4 ст. 611 ЦК України) [5].

Виконання учасниками перевезень залізничним транспортом зобов'язань із перевезень забезпечується заходами майнової відповідальності, регулювання яких багато в чому підкоряється загальним правилам цивільно-правової відповідальності. Разом із тим тут є й певні особливості, які повинні враховуватися в практиці правозастосування. Оскільки регулювання транспортних правовідносин здійснюється в основному не загальноцивільним, а спеціальним законодавством, що враховує специфіку діяльності залізничного транспорту, майнову відповідальність у транспортних зобов'язаннях необхідно розглядати саме як спеціальну порівняно із загальною цивільно-правовою відповідальністю.

Надання загальної характеристики відповідальності учасників відносин, що виникають із перевезення залізничним транспортом, неможливе без дослідження підстав та умов договірної відповідальності у вищезазначеній сфері.

Як впливає з визначення характерних ознак і самої сутності правового інституту договірних зобов'язань, цивільно-правова

відповідальність застосовується до осіб, винних у скоєнні цивільного правопорушення, тому, згідно з поширеною в юридичній літературі думкою, загальною і єдиною підставою юридичної відповідальності є наявність складу правопорушення [5].

У юридичній літературі висловлювалися різні точки зору стосовно поняття, сутності й складу правопорушення. Зокрема, під час визначення поняття «правопорушення» нерідко основна увага звертається на те, що воно є порушенням правової заборони.

Недоліком такого визначення є те, що воно фіксує увагу на активних протиправних діях і не враховує протиправного невиконання обов'язку, що вже існує, наприклад, у договірних зобов'язаннях. У зв'язку з цим таке визначення прийнятне для кримінального, адміністративного права. Що ж стосується цивільного права, то тут таке тлумачення правопорушення застосовується лише в разі заподіяння шкоди [8, с. 18].

Нині відповідальність за порушення зобов'язань із перевезення встановлюється ЦК України, іншими актами законодавства й угодою сторін (ст. 920 ЦК України). Зокрема, норми, спеціально спрямовані на регулювання договору перевезення, містяться в главі 64 ЦК України. При цьому в силу ст. 4 ЦК України [5] очевидний пріоритет норм цивільного законодавства над нормами, що містяться в інших актах законодавства.

У разі ж застосування загальних норм ЦК України, наприклад, про зобов'язання, спрацьовує правило «*Lex specialis derogat generali*» (закон спеціальний замінює закон загальний). У загальному вигляді це правило закріплено в п. 1 ст. 626 ЦК України. Стосовно ж до транспортних відносин воно формулюється так:

- будь-яка спеціальна норма транспортного права виключає застосування загальних цивільно-правових норм до відносин, спеціально нею врегульованих;

- до відповідних відносин загальні норми цивільного законодавства застосовуються лише в тих випадках, коли ті чи інші питання

не врегульовані спеціальним транспортним законодавством.

У практиці правозастосування необхідно враховувати й те, що договір перевезення є одним із найбільш характерних прикладів певного обмеження принципу свободи договору, проголошеного ст. 627 ЦК України. Незважаючи на те що законодавець допускає можливість визначення угодою сторін умов перевезень, а також відповідальності сторін, право сторін самостійно визначати ті чи інші умови договору діє тут тільки в тому разі, якщо ЦК України, транспортними статутами та кодексами окремих видів транспорту, іншими актами законодавства не встановлено інше (ст. 908 ЦК України). Так, сторони договору перевезення мають право підвищувати, але не обмежувати або усувати встановлену законодавством відповідальність, за винятком випадків, коли можливість обмеження або усунення відповідальності під час перевезення вантажу передбачена в транспортному законодавстві (ст. 920 ЦК України).

Послідовне проведення принципу рівноправності учасників майнового обороту, у тому числі й у справі застосування майнової відповідальності, стало можливим лише в умовах дії ЦК України, що передбачає конкретні положення, які забезпечують рівноправність суб'єктів цивільно-правових відносин. Водночас, говорячи про відповідальність перевізника, можна констатувати, що чинним законодавством України передбачається обмежений характер відповідальності, яка настає за неналежне виконання договору перевезення вантажу.

Якщо ж із сутності правовідносин вимагається необхідність обмеження відповідальності, ЦК України вводить такі обмеження стосовно окремих видів зобов'язань рівною мірою щодо обох сторін відповідного зобов'язання, а не стосовно окремих категорій суб'єктів, як це мало місце раніше. Ілюстрацією до сказаного можуть слугувати норми ЦК України, що регулюють різні види зобов'язань, зокрема договори транспортних

організацій із пасажирями й вантажовласниками про обмеження або усунення встановленої законом відповідальності перевізника недійсні, за винятком випадків, коли можливість таких договорів під час перевезення вантажу передбачена ЦК України, іншими законами, транспортними кодексами (уставами) (ст. 920) тощо.

Сторони також мають право в договорі встановлювати відповідальність за порушення зобов'язань із перевезення, якщо вона не передбачена в законодавстві.

Порушення зобов'язання перевезення залізничним транспортом виявляється в його невиконанні чи неналежному виконанні. Невиконання зобов'язання перевезення можна визначити як такі дії чи бездіяльність сторони зобов'язання (перевізника), у результаті яких зобов'язання не виконане ні цілком, ні в частині. Під час виконання зобов'язання перевезення в частині, якщо це допускається в силу законодавства чи договору або якщо відправник прийняв виконання, належним чином засвідчив його і не пред'явив до перевізника вимоги з приводу неналежного виконання, має місце часткове невиконання. Чинне цивільне законодавство, за загальним правилом, не передбачає чіткого розмежування понять невиконання й неналежного виконання та не надає такому розмежуванню істотного значення.

Факт неналежного виконання зобов'язань із перевезення залізничним транспортом має бути засвідчений відповідно до встановлених законодавством вимог. Порушення цих вимог, хоча б вони й були суто формальними, може означати, що документи, які засвідчують факт неналежного виконання зобов'язань із перевезення залізничним транспортом, утрачають доказове значення. Спеціальними нормами на перевізника може бути покладено обов'язок учинити інші дії в разі неналежного виконання зобов'язання перевезення [9, с. 59].

Загальні положення про зобов'язання не містять правила, що юридична особа чи фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності у сфері перевезення винні в порушенні

зобов'язання перевезення, якщо порушення припустили їх працівники. Однак такий висновок впливає з логічного тлумачення норм цивільного законодавства.

Правильне встановлення цивільно-правового обов'язку з перевезення залізничним транспортом, що порушений, дає змогу у відповідних випадках правильно кваліфікувати правовідносини, що виникли внаслідок факту порушення зобов'язань із перевезення залізничним транспортом. Якщо порушено зобов'язання перевезення залізничним транспортом, що входить до змісту чинного між сторонами зобов'язання перевезення, то й охоронні правовідносини не виходять за межі цього зобов'язання. До нього застосовуються норми про відповідальність, установлені відповідним інститутом цивільного права, а також ст.ст. 611–625 ЦК України.

Якщо ж за наявності між сторонами зобов'язання перевезення одна з його сторін зробила порушення, що виходить за межі зобов'язання перевезення, виникають охоронні правовідносини, урегульовані нормами глави 82 ЦК України «Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди» [7, с. 70].

Відповідно до чинного законодавства України, на перевізника залізничним транспортом покладається обов'язок уживати всіх заходів щодо збереження майна, переданого йому відправником, і відповідальність за втрату або пошкодження цього майна.

В інших випадках за наявності між сторонами договору перевезення залізничним

транспортом одна з його сторін може вчинити порушення, що виходить за його межі й тому підпадає під дію норм інституту зобов'язань, що виникають унаслідок заподіяння шкоди.

Так, відносини з відшкодування шкоди, заподіяної пошкодженням майна відправника вантажу (якщо пошкодження завдано не вантажу, а іншому майну) внаслідок порушення машиністом відповідних правил руху на залізничному транспорті, виходять за межі зобов'язання із залізничного перевезення й регулюються правовими нормами інституту зобов'язань, що виникають унаслідок заподіяння шкоди.

Висновки. Разом із тим інші вимоги, право на які виникає в особи, яка отримує послуги з перевезення залізничним транспортом у зв'язку з неякісним наданням таких послуг перевізником, одержувач послуги вправі пред'явити претензію або позов в межах договірної зобов'язання, яке виникло з договору перевезення залізничним транспортом. При цьому протягом досить тривалих термінів одержувачу послуг перевезення залізничним транспортом надається можливість виявити недоліки в наданих послугах перевезення залізничним транспортом, довести, що спочатку прийняте ним як належне виконання послуг перевезення залізничним транспортом є неналежним, і висунути вимоги, що впливають із факту неналежного виконання зобов'язання, яке виникло з перевезення залізничним транспортом.

Анотація

У запропонованій статті надається загальна характеристика відповідальності учасників відносин з перевезення залізничним транспортом. З огляду на те що основною підставою виникнення відносин, які виникають із перевезення залізничним транспортом, є договір, тому для визначення особливостей відповідальності учасників вищезазначених відносин є необхідним дослідження поняття й умов договірної відповідальності, яка є одним із видів цивільно-правової відповідальності.

Виконання учасниками перевезень залізничним транспортом зобов'язань із перевезень забезпечується заходами майнової відповідальності, регулювання яких багато в чому підкоряється загальним правилам цивільно-правової відповідальності. Разом із тим тут є й певні особливості, які повинні враховуватися в практиці правозастосування.

У практиці правозастосування необхідно враховувати, що договір перевезення є одним із найбільш характерних прикладів певного обмеження принципу свободи договору, проголошеного ст. 627 ЦК України. Незважаючи на те що законодавець допускає можливість визначення угодою сторін умов перевезень залізничним транспортом, а також відповідальності сторін, право сторін самостійно визначати ті чи інші умови договору діє тут тільки в тому разі, якщо ЦК України, транспортними статутами та кодексами окремих видів транспорту, іншими актами законодавства не встановлено інше. Протягом досить тривалих термінів одержувачу послуг перевезення залізничним транспортом надається можливість виявити недоліки в наданих послугах перевезення залізничним транспортом, довести, що спочатку прийняте ним як належне виконання послуг перевезення залізничним транспортом є неналежним, і висунути вимоги, що випливають із факту неналежного виконання зобов'язання, яке виникло з перевезення залізничним транспортом.

Ключові слова: перевезення, залізничний транспорт, відносини з перевезення залізничним транспортом, договір перевезення залізничним транспортом, вантаж, багаж, пасажир.

Sirko R.B. Concerning the general characterization of the responsibilities of the participants in railway transport relations

Summary

The proposed article provides a general description of the responsibility of participants in rail transport relations. Given that the main basis for the emergence of relations arising from carriage by rail is the contract, therefore, to determine the peculiarities of liability of participants in the above relations, it is necessary to study the concept and conditions of contractual liability, which is a type of civil liability.

Railway undertakings' compliance with the obligations of carriage is ensured by measures of property liability, the regulation of which is largely subject to the general rules of civil liability. At the same time, there are certain features that should be taken into account in the practice of law enforcement.

In the practice of law enforcement it is necessary to bear in mind that the contract of carriage is one of the most typical examples of a certain restriction of the principle of freedom of contract proclaimed by Art. 627 of the Central Committee of Ukraine. Despite the fact that the legislator allows the agreement of the parties to determine the conditions of carriage by rail, as well as the responsibility of the parties, the right of the parties to determine these or other terms of the contract is valid only if the Central Committee of Ukraine, transport charters and codes of certain modes of transport, other legislation does not specify otherwise.

For a long enough period, the recipient of the rail transport services shall be given the opportunity to identify deficiencies in the rail transport services provided, to prove that they were initially considered improperly performed by the rail transport services, and not to make any claims arising out of the fact arising out of transportation by rail.

Key words: transportation, rail transport, recodification, rail transportation relations, rail charter, rail transportation contract, passengers, cargo, luggage, rail, liability.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 зі змінами, унесеними Законом України від 21.12.2000. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 9. Ст. 68.

3. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.11.2018).
4. Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування : Закон України. Відомості Верховної Ради України України. 2012. № 49. Ст. 553.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 40-44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.12.2019).
6. Про затвердження Статуту залізниць України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF> (дата звернення: 02.12.2019).
7. Ігнатенко В.М. Характеристика підстав виникнення позадоговірних зобов'язань. Проблеми законності. Харків, 2000. Вип. 45. С. 70.
8. Петров И.Н. Ответственность хозорганов за нарушение обязательств. Москва : Юридическая литература, 1974. С. 18.
9. Арбітражний процес : у 2 т. / Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.С. Щербина та ін. Харків, 1999. Т. 1. С. 59.
10. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2017. С. 976.
11. Яновицька Г.Б., Кучер В.О. Цивільне право України : підручник : у 2 т. / кол. авторів ; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : Новий світ-2000 ; Юрінком Інтер, 2018. 872 с.